

# THE ENCYCLOPEDIA OF PEDAGOGICAL AXIOLOGY

Edited by  
Prof. Dr. Hab. Krystyna Chałas  
Rev. Dr. Hab. Adam Maj, Prof. KUL

Pod redakcją naukową  
*Krystyny Chalas i ks. Adama Maja*

Recenzenci  
*dr hab. Henryk Kiereś, prof. KUL, prof. zw. dr hab. Jerzy Niemięca*

Naukowy Komitet Redakcyjny  
*ks. prof. dr hab. Marian Nowak – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – przewodniczący Komitetu*  
*prof. dr hab. Krystyna Chalas – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*

*prof. dr hab. Kazimierz Denek*

*prof. dr hab. Leon Dyczewski OFMConv*

*ks. prof. dr hab. Stanisław Dziekoński – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*  
*prof. dr hab. Waldemar Furmanek – Uniwersytet Rzeszowski*  
*prof. dr hab. Stefan M. Kwiatkowski – Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie*  
*ks. dr hab. Adam Maj, prof. KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*  
*ks. prof. dr hab. Janusz Mariański – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*  
*ks. prof. dr hab. Jarosław Michalski – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*  
*dr hab. Krystyna Ostrowska, prof. UW – Uniwersytet Warszawski*  
*prof. dr hab. Urszula Ostrowska – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*  
*prof. dr hab. Bogusław Śliwerski – Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie,*  
*Uniwersytet Łódzki*  
*prof. dr hab. Andrzej Michał de Tchorzewski – Uniwersytet Gdański*

Sekretarze  
*dr Marta Buk-Cegielka, dr Beata Komorowska*

Redakcja haseł  
A – R oraz T – Wartości uniwersalne – *Beata Rojek*  
S – Ś oraz Wartości witalne – *Ż – dr Lucyna Cynarzewska-Włazlik, dr Tomasz Ożóg*

Nanoszenie korekty autorskiej  
*dr Lucyna Cynarzewska-Włazlik, dr Tomasz Ożóg*

Korekta  
*dr Lucyna Cynarzewska-Włazlik, dr Tomasz Ożóg*

Tłumaczenie na język angielski  
*Hanna Grygielska-Michalak*

Projekt okładki  
*Radosław Krawczyk*

Redakcja techniczna, skład i przygotowanie do druku  
*Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa*

Copyright © 2016 by Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część ani całość tej publikacji nie może być reprodukowana ani przetwarzana w sposób elektroniczny, mechaniczny, fotograficzny i inny, nie może być użyta do innej publikacji oraz przechowywana w jakiegokolwiek bazie danych bez wyrażenia pisemnej zgody Polskiego Wydawnictwa Encyklopedycznego.

ISBN 978-83-7557-168-4

Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne  
26-606 Radom, ul. Wiejska 21  
tel./fax (48) 366 56 23, 384 66 66  
e-mail: [polwen@polwen.pl](mailto:polwen@polwen.pl), <http://www.polwen.pl>

Druk i oprawa  
*Białostockie Zakłady Graficzne SA*

tości staje się samowychowanie, które jawi się jako droga ich realizacji w codziennych sytuacjach życiowych.

Aret A.J., 1961, *Oczerki po teorii samowospitania*, Frunze; Chalas K., Kowalczyk S., 2006, *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym. Elementy teorii i praktyki*, t. 2, Lublin-Kielce; Dąbrowski K., 1986, *Trud istnienia*, Warszawa; Goldstein K., 1939, *The Organism*, New York; Kreutz M., 1946, *Kształcenie charakteru. Wskazówki praktyczne*, Warszawa; Matulka Z., 1992, *Samokształcenie, samowychowanie* [w:] Wujek T. (red.), *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, Warszawa; Matwijów B., 1994, *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku*, Kraków; Olbrycht K., 2000, *Prawda, dobro, piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Katowice; Sowiński A., 2006, *Samowychowanie w interpretacji pedagogicznej*, Szczecin; Sujak E., 1987, *Rozważania o ludzkim rozwoju*, Kraków; Śliwowski B., 2010, *Teoretyczne i empiryczne podstawy samowychowania*, Kraków.

Andrzej J. SOWIŃSKI

**SEKSUALNOŚĆ** – atrybut każdej osoby, przejaw jej płciowej natury; wrodzona cecha i funkcja ludzkiego organizmu, podlegająca w trakcie całożyciowego rozwoju różnym warunkowaniom wewnętrznym i zewnętrznym oraz ocenie społecznej i moralnej; zdolność do otwarcia się na drugiego człowieka, bycie darem, dawanie siebie i przyjmowanie drugiego na bazie miłości, dążenie do jednoczenia się z nim (cielesnego, psychicznego i duchowego) oraz płodności; siła napędową różnego typu aktywności na bazie neurofizjologicznego wyposażenia uzdalniającego człowieka do przeżywania przyjemnych doznań zmysłowych; składnik zdrowia fizycznego i psychicznego, sprzyjający budowaniu więzi międzyludzkich, bliskości, odczuwaniu zadowolenia i spełnienia.

### 1. Seksualność a płciowość

Seksualność różni się od płciowości, chociaż bywa z nią utożsamiana

[por. Dziewiecki 2000]. Zakres znaczeniowy płciowości jest znacznie szerszy niż seksualności [Meissner 2000]. Płciowość jest uwarunkowana genetycznie, hormonalnie, psychicznie, społecznie i obejmuje nie tylko seksualność (człowiek realizuje się w dziedzinie seksualnej w płciowo zróżnicowany sposób), ale też wiąże się z charakterystycznymi dla danej płci predyspozycjami zmysłowymi, poznawczymi, emocjonalnymi i społecznymi oraz rolami społecznymi [Moir, Jessel 1993]. Te płciowo zróżnicowane zasoby fizyczne i psychiczne wynikają z biologii (co szczególnie uwiadacza proces prokreacji oraz macierzyństwo i ojcostwo), jak i kultury (czasu i miejsca), która wyznacza konkretne prawa, obowiązki oraz oczekiwania wobec każdej z płci, np. odmienne role kobiety i mężczyzny, narzeczonej i narzeczonego, żony i męża, matki i ojca, dziecka i starca.

Płciowość jak i seksualność musi być rozpatrywana integralnie. W wymiarze cielesnym jest ona zdolnością a jednocześnie potrzebą kobiety i mężczyzny do korzystania z przeżyć fizycznych, w które każde z nich jest wyposażone dla wzajemnego okazywania sobie miłości, tworzenia więzi i przekazywania życia. Uczuciowy wymiar wyraża się skłonnością, zainteresowaniem, lgnięciem mężczyzn do kobiet i kobiet do mężczyzn, ich wzajemną atrakcyjnością oraz przyciąganiem się, a także komplementarnością. Duchowy (personalny) wymiar płciowości zawiera się w zdolności do miłości i wskazuje na jej zakorzenienie w osobowym, rozumnym i wolnym „ja”

człowieka. Dlatego każda aktualizacja płciowości, oprócz zaangażowania ciała i uczuć, winna być świadomym i wolnym aktem osoby, darem z siebie z miłości [Nagórny 2005].

Funkcją płciowości i aktywności seksualnej jest uzyskanie przyjemności zmysłowej, rozwój osobisty (utwierdzenie siebie w tym, kim jestem, poczucie własnej wartości, nadawanie znaczenia życiu), potrzeba ekspresji siebie, tworzenie więzi międzyludzkiej oraz prokreacja (przekazywanie życia). Te funkcje płciowości pozwalają zrozumieć jej sens [Meissner 2000]. Przez swoją płciowość i seksualność ciało ludzkie jest powołane do komunii osób, której owocem jest płodność. Ludzkiej seksualności, zgodnie z nauczaniem Kościoła i teologią ciała K. Wojtyły (również jako pap. Jana Pawła II), nie można zredukować do funkcji prokreacyjnej, gdyż jej pierwotną funkcją jest komunია między mężczyzną i kobietą, oblubieńczy dar z siebie, będący najistotniejszym wyrazem osoby ludzkiej, ujawniający jej Boże pochodzenie [Semen 2012: 78-79].

Każdy z wymiarów seksualności i płciowości człowieka pozostaje pod wpływem czynników wewnętrznych i zewnętrznych, których specyfika oddziaływania i wzajemne interakcje zależą od okresu rozwojowego. Ze względu na różny dla każdej jednostki rozwojowy kontekst uwarunkowań biologicznych ( napięcie seksualne, potrzeba jego rozładowania i uzyskania odprężenia), psychicznych (inny zasób doświadczeń, osobowość, charakter, społeczne wpływy) i społecznych (wpływ rodziców, ro-

dzeństwa, rówieśników, mass mediów, instytucji, polityki społecznej państwa), jej seksualność ma niepowtarzalny charakter i zmienny w czasie życia kształt [Beisert 2006].

## 2. Rozwój psychoseksualny

Rozwój seksualny jest nierozzerwalnie związany z rozwojem pozostałych wymiarów człowieka. Jest integralnym elementem rozwoju osobowego ku pełni człowieczeństwa. Rozpoczyna się w okresie dzieciństwa (od jego prenatalnego etapu), a jego przebieg jest odmienny dla obu płci. Istnieje kilka teorii rozwoju seksualnego, przy czym ze względu na znaczenie sfery seksualnej dla rozwoju psychicznego oraz psychiki ludzkiej dla funkcjonowania w sferze płciowej, używa się określenia – rozwój psychoseksualny. Sam rozwój seksualności człowieka jest różnie prezentowany w literaturze przedmiotu i w pewnym stopniu (inaczej położone akcenty) zależy od koncepcji człowieka oraz moralności, tzn. od tego, czy dziedzina seksualna podlega ocenie moralnej, jak ocenia się konkretne jej przejawy i zachowania ludzkie [Beisert 1991, 2001; Jaczewski, Radomski 1982; Jaczewski 2000; Lew-Starowicz 2000; Obuchowska, Jaczewski 1982].

Najbardziej znaną jest biologiczna teoria S. Freuda [Freud 1999; Drozdowski, Kokoszka 1993], który energii seksualnej dążącej do przyjemności przypisywał wiodącą rolę w życiu. Podłożem ludzkich popędów, w tym seksualnego, jest według niego *libido*, które podporządkowuje sobie osobowość, psy-

chikę człowieka tak, aby zaspokoić popędy. Źródłem energii dla wszelkiego rodzaju zachowań są 2 podstawowe „popędy”, które występują u każdej jednostki już w momencie urodzenia się. Nazwał je *Eros* (instynkt życia) i *Tanatos* (instynkt śmierci). Rozwój seksualny można podzielić na pregenitalny (do okresu latencji) i genitalny. Rodząc się, dziecko ma wszystkie popędy skierowane na siebie (faza narcyzmu pierwotnego), ale stopniowo winno przejść przez fazę oralną (energia libidalna zlokalizowana w okolicach ust – do 18. miesiąca), w której obiektem jego pożądania jest pierś matki i uzyskanie przyjemności ze ssania oraz otrzymania pokarmu. W kolejnej fazie, zwanej analną, dziecko czerpie przyjemność z procesu wydalania (sferą erogenną jest odbyt – 2. rok życia), a następnie w falliczną (przyjemność seksualna czerpana jest z narządów płciowych – 3.-5. rok życia). W tej fazie pojawia się lęk kastracyjny i kompleks Edypa u chłopców oraz kompleks Elektry u dziewczynki, wskutek czego aktywność seksualna zostaje zahamowana na cały okres latencji (względniego uspokojenia) aż do okresu dojrzewania (5.-6. rok życia – 11.-13. rok życia), gdy rozpoczyna się faza genitalna i wtedy satysfakcja seksualna skupia się na narządach płciowych, a zaspokajanie popędu seksualnego zostaje stopniowo wprzęgnięte w cele rozrodcze. Dochodzić może jednak do zjawiska zafiksowania na jednym ze stadiów lub wręcz cofnięcia się do fazy bardziej pierwotnej.

W nurcie psychodynamicznym F. Kernberg [zob. 1998] zaproponował

teorię rozwoju seksualnego jako teorię relacji z obiektem. Najpierw, w stadium naturalnego autyzmu (0-1. miesiąc) i symbiozy (2.-8. miesiąc) jest nim wyłącznie matka, dostarczająca dziecku przyjemnych pobudzeń cielesnych. Potem, w fazie różnicowania (8.-36. miesiąc), dziecko stopniowo doświadcza jej oddalenia i wpływu innych osób, np. ojca. W fazie edypalnej (stałości obiektu – 3.-7. rok życia) oraz latencji (6-7 do 11 lat) przez odmienne procesy u dziewczynki i chłopca następuje kształtowanie i ustabilizowanie się identyfikacji oraz tożsamości płciowej i przygotowanie do wejścia w okres dorostania, w którym po intensywnej dezintegracji osiąga się nowy etap zintegrowanej dojrzałej seksualności. Kernberg dużą uwagę skupił na odmienności rozwoju seksualnego ze względu na płeć, ale za wspólne elementy seksualności uważa miłość (czułość), jako pochodną dążenia do przyjemności otrzymywanej w bezpiecznym i pełnym miłości kontakcie z obiektem oraz agresję, która jest pierwotną emocją, skojarzoną z realizacją zamiaru, dążeniem do celu, pokonywaniem przeszkód.

Trzecim autorem nurtu psychodynamicznego, który zajmował się rozwojem psychoseksualnym człowieka jako elementem rozwoju psychospołecznego był E. Erikson [zob. 1997]. Człowiek, jego zdaniem, przechodzi w całościowym rozwoju przez 8 faz różniących się jakościowo, których zadaniem jest rozwiązanie charakterystycznego dla każdej z nich 2-biegunowego kryzysu wymagającego zmiany sposobu funkcjonowania. W zależno-

ści od przebiegu interakcji między wewnętrznymi instynktami a zewnętrznymi kulturowymi i społecznymi wymaganiami następuje rozwój lub jego zaburzenie. Rozwój polega na uzyskaniu „cnoty podstawowej”, która jest siłą wynikającą z uzyskania równowagi między przeciwstawnymi wartościami (poczuciami) dominującymi w danym okresie życia i ona decyduje o konstrukcji osobowości, o tzw. rysie tożsamościowym. Przez cały okres wczesnego dzieciństwa, najważniejszą dla późniejszej dojrzałości osobowości, poczucia bezpieczeństwa, stabilności emocjonalnej, zdolności do miłości oraz więzi z ludźmi, jest relacja dziecka z matką. Ona tworzy podstawową ufność, prauzufanie dziecka (otwartość) do siebie, ludzi i świata. Następne etapy związane są z relacjami z obojgiem rodziców, grupą rówieśniczą, szkołą, otoczeniem społecznym i wybranymi znaczącymi osobami i polegają na rozwiązaniu konfliktu między uzyskiwaniem niezależności a poczuciem winy i wstydu (trening czystości, 2.-3. rok życia), inicjatywą a poczuciem winy (odkrywanie świata, 3.-6. rok życia), zaradnością a poczuciem niższości (obowiązki szkolne, 6.-11. rok życia), tożsamością osobową a pełnieniem ról społecznych (relacje z innymi, 12.-18. rok życia), potrzebą intymności a izolacją (związki partnerskie, 19.-40. rok życia), produktywnością a stagnacją (obowiązki zawodowe i rodzicielstwo, 40.-65. rok życia) oraz integracją *ego* a rozpaczą (podsumowanie życia, od 65. roku życia do śmierci).

### 3. Seksualizacja współczesnej kultury

W kulturze Zachodu oraz tam, gdzie ona dociera przez media, można zauważyć od kilkudziesięciu już lat negatywne, a jednocześnie powszechne i narastające jako problem, zjawisko seksualizacji, która ma miejsce wtedy, gdy: 1° wartość osoby wynika jedynie z jej atrakcyjności seksualnej lub podejmowania zachowań seksualnych; 2° atrakcyjność fizyczna zgodna z wąsko określoną normą oznacza bycie seksownym; 3° osoba jest uprzedmiotowiona pod względem seksualnym, tzn. traktowana jako przedmiot do seksualnego wykorzystania; 4° seksualność jest narzucana osobie w niewłaściwy sposób, co szczególnie odnosi się do dzieci i młodzieży dorastającej, którym jest narzucana dorosła seksualność. *Raport Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego* dokumentuje, że seksualizacja dotyczy głównie dziewcząt i kobiet. Dorastające dziewczynki, a nawet dzieci, nie wiedząc jeszcze, co znaczy być istotą seksualną, odczuwać pożądanie seksualne, wiązać zachowania seksualne z miłością, wyłącznością i wiernością, odpowiedzialnością i racjonalnymi decyzjami, są zachęcane do seksownego wyglądu, zachowania się w sposób pociągający seksualne i sugerujący otwartość na propozycje seksualne. Nadaje im to status obiektów seksualnych przed osiągnięciem przez nich dojrzałości psychoseksualnej [*Raport 2013: 12-13*].

Seksualizacja ma 3 wymiary: 1° społeczny, obejmujący normy kultury dominującej, jej oczekiwania i wartości, które są przekazywane w różny sposób,

ale najbardziej wpływową drogą są media, przepełnione przeseksualizowanymi obrazami, sugerującymi, że seksualizacja jest zjawiskiem normalnym; 2° interpersonalny, polegający na traktowaniu dzieci i młodzieży przez ich bliskich z rodziny, rówieśników oraz inne osoby z otoczenia oraz media jako obiektów seksualnych i zachęcanie ich do bycia nimi; 3° samoseksualizacyjnym, gdy dzieci i dorastający nauczą się, na drodze społecznego przekazu, że inne znaczące dla nich osoby (rówieśnicy, medialni idole) uznają i nagradzają ich zseksualizowany wygląd i zachowania, wtedy zinternalizują te normy jako wyznaczniki poczucia tożsamości własnej, oceny siebie i poczucia własnej wartości [Raport 2013: 13].

Seksualizacja kultury współczesnej odbywa się różnymi drogami, ale najważniejszym są media, prawie zawsze i wszędzie dostępne, a jednocześnie bardzo popularne wśród dzieci i młodzieży. Uprzedmiotowienie i seksualizacja dorosłych, głównie kobiet, powoduje przyjmowanie takiej tożsamości przez dorastających. W mediach drogami seksualizacji są programy telewizyjne, filmy, kreskówki, animacje, teledyski, teksty piosenek, teksty i zdjęcia w czasopiśmie, media sportowe akcentujące wizerunkowe oraz seksualne walory sportsmenek, gry komputerowe, internet (łatwo dostępna w sieci pornografia), reklama, produkty dla dzieci i dorastających (np. lalki, ubrania, np. seksowne stroje, bielizna, kosmetyki). Również rodzice, wychowawcy, nauczyciele oraz rówieśnicy mogą przyczynić się do seksualizacji dzieci i młodzieży.

Badacze zjawiska podkreślają, że seksualizacja, zwłaszcza dziewcząt i kobiet, dokonuje się przez podkreślanie ich atrakcyjności fizycznej, skąpy, wyzywający i prowokacyjny ubiór, erotyczne akcesoria oraz taniec, lubieżne spojrzenia, „puszczanie oczka”, eksponowanie gotowości seksualnej, a także eksponowanie nagości. Inni natomiast prezentują postawę seksualizacji dziewcząt i kobiet przez traktowanie ich jako ozdobnego obiektu seksualnego dla towaru reklamowanego na sprzedaż (np. domu, auta, kosiarki, piwa, kosmetyku), a nie jego konsumenta lub użytkownika, patrzenie na ich „gorący wygląd” lub gwizdanie na nie, wypowiedanie aluzji lub żartów na temat ich seksualności, dotykanie ich ciała, używanie różnych (w tym poniżających) określeń na kobiece części ciała, seksistowskie komentarze, teksty deprecjonujące dziewczęcość i kobiecość, zachęty, aby dziewczęta i młode kobiety ubierały się i zachowywały „dla uwodzenia”, ukazywania ich w uległych pozycjach podczas wykorzystania seksualnego lub przemocy. W ramach lansowanych programów rozwoju osobistego dla dziewcząt i kobiet prawie wszystko służy przyciągnięciu uwagi i akceptacji chłopców i mężczyzn (troska o ciało, makijaż, fryzurę, ubranie, diety, kosmetyki, sportowe ćwiczenia). Nie jest istotne zdrowie fizyczne, dobre samopoczucie, ogólna forma, rozwój poznawczy, zainteresowania i pasji, osiągnięcia szkolne, zaangażowania społeczne, ale aparycja zewnętrzna, atrakcyjność seksualna i dyspozycyjność jako obiekt seksualnego pożądania i wykorzystania [Raport 2013: 15-25].

Seksualizacja prowadzi do szeregu negatywnych zjawisk. Mechanizmy działania seksualizacji wyjaśniają teorie socjalizacji, socjokulturowe, poznawcze, psychoanalityczne oraz uprzedmiotowienia. Przede wszystkim prowadzi ona do uprzedmiotowienia siebie, tzn. dziewczęta i kobiety myślą o sobie wyłącznie jako o obiekcie pożądania i traktują swoje ciało jako przedmiot do oglądania, oceniania i używania, natomiast chłopcy i mężczyźni uczą się być seksualnymi zdobywcami, których wartość ocenia się po liczbie „zdobytych trofeów”. Seksualizacja wpływa negatywnie na zdrowie fizyczne (np. diety, zaburzenia odżywiania, częstsze stosowanie używek), aktywność fizyczną (ograniczenie czasu i form tej aktywności, spadek wydolności i efektywności ruchowej), funkcjonowanie poznawcze (mniej zasobów umysłowych, osłabienie zdolności matematycznych, logicznych, przestrzennych), obraz ciała (niezadowolenie, patologiczny wstyd, wstręt do własnego ciała i niepokój o wygląd, kompleksy, niskie poczucie własnej wartości), niskie i ograniczone ambicje życiowe, niepokój, napięcie, obniżenie samopoczucia, depresje, poczucie osobistego nieszczęścia, zaburzenia sfery seksualnej (mniej zainteresowanie kontaktami seksualnymi, nierealne oczekiwania, niezadowolenie z kontaktów seksualnych, zachowania ryzykowne), wypaczone pojęcia dotyczące dziewczęcości i kobiecości, awersja do fizjologicznych aspektów płciowości (np. menstruacji, prokreacji i karmienia piersią) oraz podatność na wykorzystanie seksualne. Seksualiza-

cja dziewcząt i kobiet prowadzi również do negatywnych konsekwencji w postawach chłopców i mężczyzn wobec nich, siebie oraz wzajemnych relacji, np. trudności w intymności, dojrzałych związkach koleżeństwa, przyjaźni, miłości, we współżyciu na co dzień w relacjach pozaseksualnych (np. w pracy, działalności społecznej, życiu towarzyskim), we współpracy i współzawodniczeniu, tworzeniu rodziny, czy dóbr kultury [Raport 2013: 26-38].

#### 4. Seksualność w epoce seksualizacji

Od 2. połowy XX w. seksualność człowieka stała się źródłem dramatycznych i o niespotykanym do tej pory zasięgu problemów zdrowotnych oraz życiowych, dotyczących nie tylko jednostki (poczęcie dziecka przez osoby niepełnoletnie, choroby przenoszone drogą płciową), ale też rodziny i społeczeństwo (np. ustawodawstwo, finansowanie, np. walki z epidemią a następnie pandemią HIV/AIDS). Obniżanie się wieku inicjacji seksualnej oraz wzrost aktywnych seksualnie nastolatków, a tym samym wzrost młodzieży zainfekowanej chorobami wenerycznymi oraz tych, którzy stają się rodzicami, ma głębokie przyczyny psychologiczne, społeczne i kulturowe, wśród których ogromną rolę pełnią czynniki związane z rodziną (jej pełność, więź wewnątrzrodzinna, klimat domu, relacja dziecka z rodzicami oraz grupą rówieśniczą [Kornas-Biela 1996; Komorowska-Pudło 2013]).

Z powodu rozszerzania się swobody seksualnej wyrażającej się wczesnym

rozpoczynaniem aktywności seksualnej, częstą zmianą partnerów, posiadaniem wielu partnerów w tym samym czasie, praktykowaniem ryzykownych form współżycia seksualnego (np. seks oralny i analny, łączenie seksu z różnymi formami zachowań przemocowych oraz użyciem środków odurzających, narkotyków), zwiększeniem liczby osób świadczących usługi seksualne – pojawiły się nowe problemy zdrowotne i społeczne, a tym samym powstała konieczność rozwoju usług z zakresu zdrowia publicznego oraz profilaktyki zdrowotnej, w tym oświaty zdrowotnej. Nadto coraz większego znaczenia nabiera profilaktyka seksualnego wykorzystania dzieci, gdyż zakres tego zjawiska na całym świecie szybko wzrasta, ofiarami stają się coraz młodsze dzieci, przy jednoczesnym obniżeniu wieku sprawców przemocy. Kościół katolicki w swoim nauczaniu podkreśla, że nawet gdyby wykorzystanie seksualne nie powodowało zranienia psychicznego dziecka, to i tak byłoby złem, gdyż narusza jego godność jako osoby. W świetle pełnej prawdy o człowieku, aktywność seksualna wobec dziecka oraz narażanie go na bodźce erotyzujące jego psychikę, nawet gdy nie ma znamion przemocy o charakterze przymusu, jest złem moralnym i przynosi całozyciowe szkody psychiczno-duchowe [Kornas-Biela 2012b, 2013].

Podstawowe wskaźniki seksualnych zachowań ryzykownych u młodzieży prowadzących do nieplanowanego poczęcia dziecka to: wczesna inicjacja seksualna, inicjacja alkoholowa, nikotyno-

wa i narkotykowa oraz środkami odurzającymi (dopalacze), częste współżycie seksualne, większa liczba partnerów i ich zmiany, korzystanie z prezerwatyw oraz środków antykoncepcyjnych, posiadanie znacznie starszego partnera. Analiza czynników ryzyka oraz chroniących przed seksualnymi zachowaniami ryzykownymi wykazała, że żaden pojedynczy czynnik nie koreluje z nimi wysoko i nie da się ich na obecnym poziomie wiedzy uporządkować, ani wykazać hierarchii ważności. Jednak najczęściej jako czynniki ryzyka występują: niski poziom religijności, konflikty małżeńskie, rozwód rodziców, zamieszkanie w internacie, aktywni seksualnie rówieśnicy, presja seksualna, chodzenie ze sobą, starszy wiek partnera, permissywna postawa środowiska wobec przedmałżeńskiej aktywności seksualnej, korzystanie z substancji psychoaktywnych, zachowania przestępcze. Natomiast chroniącymi czynnikami są częste praktyki religijne, pełna rodzina, dobra atmosfera w domu i bliski kontakt rodziców z dzieckiem, wyższy poziom edukacji oraz dochody rodziców, ich konserwatywna postawa wobec pozamałżeńskiego współżycia seksualnego, w tym nastolatków, pozytywny modelujący wpływ rówieśników i norm społecznych w lokalnej społeczności. Czynniki takie jak rozmowy rodziców na tematy seksualne ze swoimi dziećmi oraz edukacja seksualna mogą mieć skutek chroniący, jak i sprzyjający ryzykownym zachowaniom seksualnym [Grzelak 2006: 26-35; Komorowska-Pudło 2013].

## 5. Seksualność a czystość

Z kategorią seksualności wiąże się czystość seksualna. Zachowanie czystości seksualnej traktowane jest współcześnie jako przeżytek i wyraz staroświeckiej postawy, na którą mało kogo stać. Jest ono ośmieszane a jego znaczenie jest bagatelizowane, gdyż czystość straciła wartość jako wyraz miłości, ochrony własnej godności, szacunku do siebie i drugiego człowieka, odpowiedzialności za niego i tego, który może się począć. Dziedzina seksualna jest podatna na zaburzenia oraz wynaturzenia, dlatego wymaga ona „ścisłej ochrony”, w tym zachowania czystości jako wyrazu wolności wewnętrznej od namiętności, panowania nad sobą, aby zbliżenie seksualne mogło być wzajemnie całkowitym darem z siebie w miłości, komunią osób, znakiem ich jedności fizyczno-psychiczno-duchowej. Zachowanie czystości seksualnej przedmażeńskiej, jak i w małżeństwie wymaga współcześnie „pójścia pod prąd”, wbrew przeseksualizowaniu życia i modzie na rozwiązłość oraz podjęcia trudu samowychowania w dziedzinie czystości (integracji psychoseksualnej). Taką propozycję czystości przedmażeńskiej oraz w małżeństwie propaguje Ruch Czystych Serc związany z czasopismem „Miłujcie się”.

Szczególnym wyzwaniem rozwojowo-wychowawczym stało się w obecnych czasach prawidłowe ukształtowanie identyfikacji oraz tożsamości płciowej (poczucia przynależności do danej płci, tj. bycia kobietą lub mężczyzną, przejawem zaburzenia są zespoły dezaprobaty płci). Liczba dewiacji seksualnych wciąż

rośnie, gdyż sprzyja im liberalne podejście do seksualności (lansowanie rozwiązłości) oraz rozpowszechnianie dewiacji w mediach przez wszechobecną pornografię. Korzystanie z pornografii zaburza rozwój psychiczny, patologizuje osobowość i funkcjonowanie społeczne, demoralizuje, wyrządza szkodę w postawach wobec kobiet, niszczy w odbiorze społecznym obraz kobiecości i męskości oraz wzajemnych relacji, wpływa negatywnie na obraz siebie u kobiet („ja fizyczne”), wypacza wartość małżeństwa i rodziny, poniża oraz izoluje osoby z niepełnosprawnością, sprzyja przemocy seksualnej, pobudza do zachowań przestępczych, a także ma działanie uzależniające [Kornas-Biela 1999]. Rozwiązłość seksualna prowadzi do wielu zranień, zaburzeń i chorób. Seksualność, zamiast być źródłem szczęścia (a nie naskórkowej krótkotrwałej przyjemności) i darem dla drugiej osoby – staje się źródłem nieszczęścia, depresji, utraty sensu życia, rozpacz [Dziewiecki 2004] oraz niszczącego uzależnienia [Carnes 2010; Guerreschi 2012; Kozica 2013].

## 6. Typy edukacji seksualnej

Wychowanie psychoseksualnej sfery człowieka jest procesem całożyciowym, ale rozpoczyna się od wychowania prenatalnego, które daje podwaliny pod rozwój zdrowej emocjonalności i otwartości na kontakty społeczne oraz zdolności utrzymywania więzi z innymi [Kornas-Biela 2009]. Różni się w zależności od wieku i stopniowo przekształca się w samowychowanie [LP 39-50, 77-11; Kornas-Biela 2005]. Jednak przez

okres dzieciństwa i dorastania pierwszorzędną i niezbywalną rolę w tym zakresie winni odgrywać rodzice [Augustyn 1994, 2015]. Wszelkie oddziaływania instytucji edukacyjnych winny uwzględniać prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnym systemem wartości i przekonaniami, np. religijnymi oraz uwzględniać tożsamość religijną uczniów, ich przeszłe i aktualne doświadczenia, godność, prawo do poszanowania intymności i wstydlivości stojącej na straży własnej integralności, ich wiek, poziom rozwoju poszczególnych wymiarów psychiki, w tym na przykład wrażliwości emocjonalnej.

Amerykańska Akademia Pediatrii ujęła wszystkie programy edukacji seksualnej w 3 kategorie. Typ A edukacji traktuje człowieka jako istotę wielowymiarową (biologiczno-psychiczno-społeczno-duchową), a za cel wychowania przyjmuje przygotowanie do pełnienia ról małżeńskich i rodzicielskich, a tym samym wychowanie do integracji seksualnej, czystości seksualnej, miłości i odpowiedzialności. Taki rodzaj wychowania jest głównym środkiem prewencyjnym w wysiłkach zmierzających do obniżenia wskaźnika ciąż i aborcji u nieletnich, chorób przenoszonych drogą płciową, infekcji HIV oraz ryzykownych zachowań młodzieży, a potem niewierności małżeńskiej. Ten typ wychowania proabstynenckiego i prorodzinnego jest realizowany w Polsce od 1999 r., zaś zawarte w podstawach programowych informacje biologiczne są zintegrowane z wiedzą psychologiczną i podbudowane aksjologią. Badania

efektywności edukacji typu A wskazują, iż można mówić o umiarkowanym sukcesie, gdyż nasi adolescenti podejmują z mniejszą częstotliwością ryzykowne zachowania seksualne niż ich rówieśnicy w krajach realizujących permissywną edukację seksualną typu B [Sukces 2007; Kluzowa, Palus, Wronicz 2011; Kluzowa 2012; Komorowska-Pudło 2015]. Osiągnięcia edukacji seksualnej typu A obalają mity dotyczące seksualności młodzieży i potwierdzają, że media seksualizują i ukazują wypaczoną wizję tej sfery życia człowieka, nastolatki bardziej pragną miłości niż seksu, zachowanie czystości seksualnej jest realne, zachowania seksualne nastolatków nie są wyłącznie ich prywatną sprawą, zabezpieczenie w trakcie współżycia nie czyni seksu bezpiecznym, nastolatki potrzebują pomocy rodziców przy podejmowaniu decyzji dotyczących sfery płciowej [McDowell 2000].

Biologiczna edukacja seksualna typu B bazuje na przekazie wiedzy dotyczącej rozwoju płciowego, życia seksualnego, dewiacji seksualnych, przemocy seksualnej, zasad higieny, promuje stosowanie antykoncepcji i aborcji, różne orientacje seksualne i *coming out* oraz prawa reprodukcyjne. Tego typu edukacja jest pozbawiona odniesień do wartości i norm moralnych oraz psychoduchowej formacji wychowanka. Edukację seksualną typu C określa się jako złożoną, wielostronną, gdyż zawiera oba powyższe podejścia, tzn. elementy edukacji typu A i B. Edukacja typu B, określana jest jako „neutralna moralnie”, obejmuje wiele elementów deprawacyjnych. Odrywa dziedzinę sek-

sualną od sfery wartości (a tymczasem edukacja seksualna jest zawsze przekazem określonej moralności), seksualizuje dzieci przez tzw. przedwczesne zawezwanie (sugerowanie podejmowania form aktywności seksualnej przeznaczonej dla dorosłych), rozdziela współżycie seksualne od prokreacji i prokreację od seksu [Kornas-Biela 2015].

Ocena skuteczności różnych stylów wychowawczych i programów edukacyjnych dotyczących obszaru seksualności wykazała, że w wychowaniu seksualnym nie jest najważniejszy przekaz wiedzy (biologicznej, seksuologicznej, przełamanie tabu), ale wychowanie do wartości, gdyż przyrost wiedzy seksuologicznej nie chroni dzieci i młodzieży przed zachowaniami seksualnymi i innymi ryzykownymi, podobnie jak dystrybucja środków antykoncepcyjnych nie zmniejsza liczby poczęć u osób niepełnoletnich [Grzelak 2006: 39-41]. Badania podłużne nad programami profilaktyki ryzykownych zachowań seksualnych młodzieży, które wdrażano w Polsce (program „PiON”, „Archipelag Skarbów”, „Bez ryzyka”) wskazują, że wychowanie seksualne nie może być wyizolowane od całości wychowania (np. przez edukację seksualną na lekcjach w szkole), ale musi mieć charakter zintegrowany, związany z całościowym wspieraniem rozwoju osobowości dzieci i młodzieży oraz zapobieganiem różnym problemom, które im zagrażają [Grzelak 2006].

## 7. Wychowanie sfery psychoseksualnej

Stopniowe poznawanie własnej seksualności, jej znaczenia i sensu w świetle

prawdy o tym, kim jest człowiek; uczenie się kierowania seksualnością tak, by służyła rozwojowi człowieka oraz jego więziom z innymi, a nie była źródłem dramatów i niszczenia siebie oraz drugiej osoby; wykorzystanie seksualności jako daru związanego z płodnością i rodzicielstwem – wymaga czasu i wysiłku, wytrwałej pracy nad sobą (samowychowania), natomiast w małżeństwie potrzebuje również wzajemnej pomocy w tym zakresie. Dlatego trzeba podkreślić, że rozwój sfery seksualnej nie może być pozostawiony sam sobie, ale wymaga wychowania i samowychowania. Człowiek musi nauczyć się kierowania reakcjami o charakterze popędowym oraz emocjami i uczuciami, jakie budzą się w nim w związku z bodźcami seksualnymi, aby były podporządkowane rozumowi i woli. Popędowe reakcje seksualne wywołują silne napięcia, ale mogą i winny być opanowane przez rozum i wolę, tak jak mogą być sterowane nimi silniejsze od seksualnego reakcje podkrowe, do których należy lęk przed śmiercią, bólem, głodem [Pulikowski 1999: 58-59]. Można by obrazowo powiedzieć, że nikt, jeszcze nie umarł z powodu rezygnacji z aktywności seksualnej, ale wielu straciło życie z powodu podjęcia jej poza wiernym sobie małżeństwem.

Oprócz uświadomienia seksualnego, potrzebne jest wychowanie seksualne, polegające na doprowadzeniu wychowanka do integralnego przeżywania swojej płciowości, inaczej mówiąc – do twórczego przeżywania płci [Fijałkowski 1991]. Wyraża się ono: 1° gotowością przetwarzania, przemieniania i uwe-

wnętrzniania elementarnych, surowych pobudzeń, napięć, podnieceń i pożądań, traktowanych wyjściowo jako normalny wyraz ekspresji seksualności w relacjach z drugą płcią i nadawanie im nowych znaczeń (podniecenie w subtelne wzruszenie, pobudzenie w czułość, zachłanne pożądanie w bezinteresowny zachwyty, dążenie do przyjemności w odkrywaniu radości); 2° akceptacją tych normalnych przejawów żywotności sfery seksualnej w takiej postaci, w jakiej się pojawiają bez nieuzasadnionego doszukiwania się w nich jakichś pokus, bez lęku i pruderii oraz nieuzasadnionego poczucia winy (są one naturalnym elementem potrzeb, pragnień i dążeń człowieka); 3° okazaniem wdzięczności Stwórcy za dar płciowości i seksualności. W wychowaniu sfery seksualnej ważne jest radykalne odcięcie się od „dopingu” (pornografia, sekshopy, alkohol, dopalacze) i hedonistycznego nastawienia do przyjemności seksualnej. Seksualność winna stać się terenem atrakcyjnej pracy nad sobą, wprzęgnięcia jej dynamiki w realizację ważnych celów życiowych [Fijałkowski 1998].

W wychowaniu do integracji seksualnej [por. Augustyn 2009; Dziewiecki 2000, 2004; Fijałkowski 1991, 1998; Kornas-Bieła 2005, 2012a; Meissner, Suszka 2002; Półtawska 2008; Pulikowski 2009], konieczne jest doprowadzenie wychowanka do zachowania poczucia wewnętrznej wolności; atrakcyjne ukazywanie modelu czystości seksualnej oraz przeżywania płciowości jako daru; dowartościowanie wstydlivosti osłaniającej czystość; ukształtowanie zdolności do dialogu wa-

runkującego wzajemne poznanie się, nawiązywania i utrzymywania trwałej i głębokiej więzi heteroseksualnej (bliskich oraz intymnych kontaktów z osobą przeciwnej płci) oraz postawy bezinteresownej miłości jako całkowitego daru z siebie; akceptacja płodności pozostającej w służbie życia oraz umiejętność życia z zachowaną płodnością, przygotowanie do życia w rodzinie oraz innych wspólnotach i grupach społecznych.

Wychowanie sfery seksualnej musi być integralnie związane z wychowaniem pozostałych sfer życia człowieka. Nie może być ograniczone do przekazu wiedzy seksuologicznej, ale musi realizować szereg zadań ogólnowychowawczych, np. wpajanie norm moralnych, krystalizowanie perspektywicznych celów życiowych i hierarchii wartości, kształtowanie motywacji do pracy nad sobą, silnej woli i umiejętności odraczania gratyfikacji, kształtowanie pozytywnych cech charakteru i dojrzałej osobowości, kompetencji więziotwórczych (nawiązywania i utrzymywania uczuciowej więzi z innymi), poczucia własnej tożsamości, skuteczności oraz zachowań prospołecznych.

Model integralnego podejścia do sfery płciowej został zaproponowany przez Wojtyłę [zob. 1960-2001], który w swoich dwóch znaczących publikacjach uwypuklił wyjątkową naturę osoby ludzkiej oraz miłości jako bezwarunkowego daru z siebie, godność ciała ludzkiego, konieczność stosowania normy personalistycznej oraz wskazał na zagrożenia związane z wypaczeniem miłości. Człowiek odkrywa i potwierdza wła-

sne „ja” nie tylko w aktach samoświadomości, ale jeszcze gruntowniej w wolitywnych aktach samostanowienia. Człowiek konstituje się przez świadome i wolne działanie, tym samym samostanowienie oznacza zdolność do samoposiadania i samoopanowania, realizujących się przez działanie podmiotu, który rozpoznaje prawdę o przedmiocie działania. Jeśli jest nim on sam lub drugi człowiek, to nie może inaczej postępować, jak afirmować czynem swoją oraz „drugiego” godność osobową. W każdym działaniu, czynie (również w zakresie sfery seksualnej) „drugi” jako „bliźni” jest nie tylko dany, ale i zadany, dzięki czemu człowiek uczestniczy w człowieczeństwie „drugiego”, potwierdzając zarazem i doskonaląc własne „ja” [Wojtyła 1969-1985]. Człowiek jest podmiotem, jak i przedmiotem czynu. Fakt, iż jest podmiotem ujawnia wtedy, gdy kieruje się poznana prawdą o dobru, a nie tylko reaguje na zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania. Natomiast możemy uznać, iż jest również przedmiotem swojego czynu, gdyż zmienia się w jego trakcie, sam wpływa na proces swego stawania się i samorealizacji. Osoba ludzka realizuje swoje samostanowienie przez integrację w czynie różnorodnych, naturalnych dynamizmów ciała i psychiki, przez kierowanie nimi. Osoba wyraża swoją jedność w czynie przekraczającym wymiar fizyczny i psychiczny, integrującym wszystkie jej aspekty [Zięba 2010: 41-45].

Integralny model podejścia do wychowania seksualnego został zaprezentowany m.in. przez Papieską Radę ds.

Rodziny w dokumencie *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie* (Rzym 1995; Łomianki 1996). W dokumencie tym podkreślono, że zadaniem szkoły jest wspieranie rodziny w przekazaniu młodym wizji płciowości jako wartości i zadania na życie. Nauczanie w zakresie płciowości musi kierować się czterema zasadami. Należy do nich indywidualizacja, odniesienie do norm i ocen moralnych, wspomaganie duchowego wzrostu i wychowania do miłości oraz jasny i delikatny, dostosowany do wieku rozwojowego przekaz. W dokumencie tym wskazano również na praktyczne zasady i szczegółowe normy oraz metody (polecane i te, których należy unikać) wychowania do integralnego przeżywania własnej płciowości. W kilku innych dokumentach Stolicy Apostolskiej można również zapoznać się z nauczaniem Kościoła katolickiego dotyczącego moralności seksualnej oraz wychowania do miłości, np. encyklika pap. Piusa XI *Castitatis continentiae*, konstytucja Soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes* [GS 50-53], encyklika pap. Pawła VI *Humanae vitae*, adhortacja Jana Pawła II *Familiaris Consortio*, *Wytyczne wychowawcze w odniesieniu do ludzkiej miłości* Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, *Katechizm Kościoła Katolickiego* [KKK 2331-2400].

## 8. Zakończenie

Celem przeciwdziałania kryzysowi seksualności należy uświadamiać ludziom konsekwencje seksualizacji kultury i permissywnej postawy wobec seksualności, wpajać wartości moralne,

ukazywać wartość czystości seksualnej na przestrzeni całego życia ludzkiego, wprowadzać programy edukacyjne w szkołach, organizacjach i mediach propagujące integrację płciową. Wychowanie sfery płciowej, w tym seksualnej, jest szczególnie trudną sztuką, dlatego wszystkie inne podmioty życia społecznego winny wspomagać rodzinę w tym zadaniu [Kornas-Biela 1997], aby młody człowiek zdobył wewnętrzną wolność i nabył dyspozycje do adekwatnego poznania rzeczywistości, mądrości, dobrej woli (woli skłaniającej do dobrego) i miłości. Ważna jest zgodność między rodzicami i profesjonalistami oraz mediami w podejściu do celu oraz ideału wychowania a tym samym w przyjętej koncepcji człowieka, gdyż z niej wynikają ogólne, jak i szczegółowe cele wychowania i samowychowania, ideały oraz konkretne metody i środki wychowawcze.

Augustyn J., 1994, *Wychowanie do integracji seksualnej*, Kraków; Augustyn J., 2009, *Integracja seksualna. Przewodnik w poznawaniu i kształtowaniu własnej seksualności*, Kraków; Augustyn J., 2015, *Wychowanie seksualne w rodzinie i w szkole*, Kraków; Beisert M., 2001, *Dorastanie seksualne – pomost ku dorosłości* [w:] Miluska J. (red.), *Psychologia rozwiązywania problemów szkoły*, Poznań, s. 158-181; Beisert M. (red.), 2006, *Seksualność w cyklu życia człowieka*, Warszawa; Beisert M., 1991, *Seks twojego dziecka*, Poznań; Carnes P., 2010, *Cyberseks*, Poznań; Drozdowski P., Kokoszka A., 1993, *Podstawowe pojęcia psychoanalizy* [w:] Drozdowski P., Kokoszka A. (red.), *Wprowadzenie do psychoterapii*, Kraków, s. 63-72; Dziewiecki M., 2000, *Cielesność, płciowość, seksualność*, Kielce; Dziewiecki M., 2004, *Seksualność. Błogosławieństwo czy przekleństwo?*, Kraków; Erikson E., 1997, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań; Fijałkowski W., 1991, *Seks okiełznany? Twórcze przeżywanie płci*, Wrocław; Fijałkowski W., 1998, *Niewykorzystany dar płci*, Kraków; Freud S., 1999, *Życie seksualne*, Warszawa; Grzelak S., 2006, *Profilakty-*

*ka ryzykownych zachowań seksualnych młodzieży. Aktualny stan badań na świecie i w Polsce*, Kraków; Guerreschi C., 2012, *Uzależnienie od seksu. Kiedy seks może zabić*, Kraków; Jaczewski A., 2000, *Rozwój seksualny* [w:] Woynarowska B. (red.), *Zdrowie i szkoła*, Warszawa, s. 62-67; Jaczewski A., Radomski J., 1982, *Rozwój psychoseksualny* [w:] Jaczewski A., Woynarowska B. (red.), *Dojrzewanie*, Warszawa, s. 269-292; Kernberg O.F., 1998, *Związki miłosne. Norma i patologia*, Poznań; Kluzowa K., 2012, *Polska edukacja seksualna typu A na tle europejskim*, „Wychowawca”, nr 9, s. 20-21; Kluzowa K., Palus J., Wronicz J., 2011, *Edukacja seksualna w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej*, „Wychowawca”, nr 6, s. 24-27; Komorowska-Pudło M., 2013, *Seksualność młodzieży przełomu XX i XXI wieku*, Kraków; Komorowska-Pudło M., 2015, *Wychowanie seksualne w ujęciu holistycznym*, „Wychowawca”, nr 5, s. 8-14; Kornas-Biela D., 1996, *Psychologiczne przyczyny rodzicielstwa młodocianych*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 24, z. 2, s. 125-148; Kornas-Biela D., 1997, *Edukacja seksualna w szkole wyzwaniem dla współczesnej rodziny* [w:] Kryczka P. (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, Lublin, s. 231-252; Kornas-Biela D., 1999, *Wpływ pornografii na rozwój osobowości człowieka* [w:] *Pornografia – zagrożenie dla rodziny i społeczeństwa. Materiały z posiedzeń Sejmowej Komisji Rodziny oraz Senackiej Komisji Rodziny i Polityki Społecznej*, Warszawa, s. 12-30; Kornas-Biela D., 2005, *Ku dojrzałości przeżywaniu ludzkiej płciowości* [w:] Nagórny J., Pokrywka M. (red.), *Płciowość ludzka w kontekście miłości. Przesłanie moralne Kościoła*, Lublin, s. 119-164; Kornas-Biela D., 2009, *Pedagogika prenatalna. Nowy obszar nauk o wychowaniu*, Lublin; Kornas-Biela D., 2012a, *Kiedy seks prowadzi do szczęścia* [w:] Ulfik-Jaworska J., Gała A. (red.), *Dalej w tę samą stronę. Księga Jubileuszowa dedykowana prof. M. Braungalkowskiej*, Lublin, s. 441-459; Kornas-Biela D., 2012b, *Prawa dziecka a przemoc seksualna. Stanowisko Kościoła Katolickiego. Część I*, „Roczniki Pedagogiczne”, t. 4(40), nr 3, s. 51-72; Kornas-Biela D., 2013, *Prawa dziecka a przemoc seksualna. Stanowisko Kościoła katolickiego. Część II. Przyczyny, profilaktyka działań naprawczych*, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 3, s. 5-37; Kornas-Biela D., 2015, *Edukacja czy deprawacja?* „Wychowawca”, nr 5 (267), s. 24-27; Kozica M., 2013, *Internetowe imperium seksu*, „Wychowawca”, nr 9(248), s. 16-20; Lew-Starowicz Z., 2000, *Seksuologia wieku dziecięcego i okresu dojrzewania* [w:] Popielarska A., Popielarska M. (red.), *Psychiatria wieku rozwojowego*, Warszawa, s. 195-216; McDowell J., 2000, *Mity edukacji seksualnej*, Warszawa; Meissner K., 2000,

*Płciowość człowieka w kontekście wychowania osoby ludzkiej*, Poznań; Meissner, K., Suszka B., 2002, *Twoje życie. O życiu, rodzinie, małżeństwie, płciowości, miłości. Rozmowy z dziewczyną*, Poznań; Moir A., Jessel D., 1993, *Płeć mózgu*, Warszawa; Nagórny J., 2005, *Płciowość ludzka – z perspektywy chrześcijańskiego personalizmu* [w:] Nagórny J., Pokrywka M. (red.), *Płciowość ludzka w kontekście miłości*, Lublin, s. 19-117; Obuchowska I., Jarczowski A., 1982/2002, *Rozwój erotyczny*, Warszawa; Póltawska W., 2008, *Eros et iuventus!*, Częstochowa; Pulikowski J., 1999, *Płciowość* [w:] Rzepecki T. (red.), *Studium Rodziny. Praca zbiorowa*, Poznań, s. 51-58; Pulikowski J., 2009, *Miejsce płciowości w miłości*, Poznań; *Raport o seksualizacji kobiet i dziewcząt we współczesnej kulturze „Odebrana niewinność”*, 2013, Warszawa; Semen Y., 2012, *Seksualność według Jana Pawła II*, Poznań; *Sukces abstynenckiej edukacji seksualnej (typu A)*, 2007, „Służba Życiu”, nr 1; Wojtyła K., 1960-2001, *Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne*, Lublin; Wojtyła K., 1969-85, *Osoba i czyn*, Kraków; Zięba M., 2010, *Jestem z Wami. Kompendium twórczości i nauczania Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Kraków.

Dorota KORNAS-BIELA

**SENS ŚMIERCI** – znaczenie i wartość przypisywana przez człowieka wydarzeniu zakończenia etapu ziemskiego życia i przejścia do życia wiecznego.

### 1. Uściślenia terminologiczne

Należy rozróżnić 2 zjawiska, którymi są śmierć i umieranie. Z biologicznego punktu widzenia śmierć definiowana jest jako „nieodwracalne ustanie funkcji mózgowych, stąd też niemożliwy jest powrót do ludzkiego życia” [Müller-Geb 2006: 78]. Z perspektywy filozoficznej śmierć to „ostateczny akt decyzji podejmowany w świetle dokonywanych w ciągu całego życia aktów osobowych” [Krąpiec 2008: 334]. Zgodnie z *Encyklopedią katolicką* śmierć to „wydarzenie w ziem-

skim życiu człowieka stanowiące kres jego doczesnej egzystencji oraz przejście nieśmiertelnej duszy ludzkiej do eschatologicznego życia w wieczności” [Kieja 2013: 263]. Istnieje silny związek rozumienia śmierci z koncepcją antropologiczną. Śmierć jest wydarzeniem metafizycznym, które rzutuje na ukazywanie, wydobywanie czy nadawanie temu zjawisku określonego sensu, w zależności od przyjętych założeń ontologicznych.

Umieranie jest „procesem rozgrywającym się w czasie i przestrzeni” a przez to sytuacją empiryczną [Górecki 2007: 383]. Z psychologicznego punktu widzenia różni się śmierć jako przerwanie życia oraz śmierci jako proces stanowiący jego integralną część – fazę preterminalną całego cyklu rozwoju człowieka [Straś-Romanowska 2006: 285]. Uchwycenie momentu, w którym umieranie przechodzi w śmierć jest, przy obecnym stanie wiedzy, niemożliwe. Zwykle utożsamiano to wydarzenie z przyjmowanym, ważnym dla życia, zjawiskiem (procesem) np. ustanie oddechu, ustanie akcji serca, czy też, jak współcześnie, ustanie funkcji mózgowych. Należy wspomnieć o dwóch terminach wskazujących na badanie zjawiska umierania i śmierci od strony naukowej. Chodzi o „tanatopsychologię”, zajmującą się badaniem postaw wobec śmierci, umierania i żałoby (J. Makselon) oraz „tanatopedagogikę”, której celem jest m.in. „udzielanie wsparcia merytorycznego osobom o niewielkiej wiedzy na temat cierpienia i śmierci oraz osobom poszukującym tej wiedzy okazjonalnie; radzenie sobie z cierpieniem, chorobą oraz śmiercią w życiu własnym i bliskich” [Grzybowski